

HOE BOUWDE MEN DE BOERDERIJ IN ST. OEDENRODE EN OMGEVING?

Tussen de boerderijen die na de tweede wereldoorlog zijn gebouwd en die welke wij thans als mooie oude boerderijen bewonderen, bestaat niet alleen verschil in het grondplan, maar ook in belangrijke mate in de constructie. Bij deze oude boerderijen kunnen we binnen alle variaties, twee hoofdtypen onderscheiden, n.l. het kort- en het langgeveltype.

Wij gaan terug tot rond 1700, want oudere boerderijen zijn bijna niet meer aanwezig, en bespreken eerst het kortgeveltype.

Dit had tot grondplan: het woongedeelte reeds gescheiden van het verblijf der dieren. De hoofddeur bevond zich in de korte of eindgevel en gaf toegang tot "den herd". Op het eind van den herd, dus tegenover de voordeur, lag de brandgevel, die deze naam ontving, omdat daartegen ook de geweldige schouw was gebouwd. Deze herd was de "leefruimte" van het gezin: wij zouden zeggen de huiskamer. Daar voltrok zich het gezinsleven overdag; het was de plaats waar men at, waar men spon en bad en waar de buurters zich rond het vuur verzamelden, om op de lange winteravonden hun verhalen en sagen te vertellen, nadat het werk was gedaan. Links en rechts daarvan en uitkomende in den herd bevonden zich de slaapkamers en de geut, terwijl ook de opkamer daar gelegen was, waar men meestal via de geut kon komen; onder de opkamer lag de kelder.

Het langgeveltype met de hoofdingang aan de lange gevel, heeft ook zijn brandgevel, doch deze ligt uiteraard niet tegenover de voordeur, maar links of rechts daarvan. Eveneens uitkomende in den herd, waren links of rechts daarvan de slaapkamers; de opkamer, met daaronder de kelder, die beide vanuit de geut waren te bereiken lagen achter den herd. Later werd een der slaapkamers ook wel goeikamer genoemd.

Meestal één, soms twee bedsteden waren bij beide typen in den herd aanwezig, daarvan netjes gescheiden door de bedgordijnen. Ook in de slaap- of goeikamer waren meestal twee bedsteden. De opkamer diende bij beide typen als slaapvertrek, en meestal sliep er de meid of dienstbode, terwijl de knecht, als 't een goede was, bij de paarden sliep.

Vanuit de geut kwam men bij beide typen in de voorstal, het verharde gedeelte van de veestal. Hierachter stonden de koeien en achter de koeien lag de mesthoop, die zich dit als zodanig niet liet aanzien, want in het voorjaar was hij meer kuil dan hoop. Hier verzamelde de boer het mest, dat hij oppotte voor het volgend jaar.

Deze stal was ongeveer vierkant en voorzien van een dubbele openslaande deur, zodat met de kar in- en uitgereden kon worden. Ergens, meestal in de andere hoek van de stal, was de hennehort, die plaats bood aan 10 tot 15 kippen, genoeg om in de dagelijkse eierbehoefte van het gezin te voorzien. Achter de stal lag de schuur, met paardenstal. In deze schuur was ook de

lemen vloer voor het dorsen van het koren, en daarnaast de lââst, de plaats waar het ongedorste koren of het stro, nadat het graan gedorst was, werd opgeslagen. Ergens plompverloren naast de stal of soms zelfs bij de schuur stond het "huiske", wat toen "sekreet" werd genoemd.

Bezien we nu de constructie van deze boerderijen.

De hoofdvorm was een skelet, bestaande uit stijlen en balken als hoofdconstructie, onderling met pen en gat verbonden en opgesloten met toogpennen, of spiëen. Over deze stijlen, die ook in het woonhuis stonden, precies op de afscheiding tussen herd en nevenvertrekken, liep de wörm: een zware balk, in de regel iets zwaarder dan de hoger gelegen gordingen, indien deze aanwezig waren. Over deze wörm en gordingen en rustend op de muurplaat sloeg men de daksparren en daarover de latten. Soms waren de daksparren bij de nok half en half in elkaar gelaten en werden dan ongeveer 60 à 70 cm. lager onderling met een dwarshout verbonden, welke houten de naam hadden van hanebalken. In andere gevallen droegen de daksparren op een nokbalk of nold; de hanebalken waren dan meestal niet aanwezig, doch een gording weer wel; tussen de gordingen van tegenover elkaar liggende dakvlakken, was dan een balk gemaakt, die het naar binnen doorbuigen van de gordingen moest voorkomen. De stijlen, waarover ik zo even sprak, stonden op 'n gemetselde poer, die in de stal in de regel veel hoger was dan b.v. in het woongedeelte (dieper aangelegd vanwege de potstal). Van dwarsbalk tot dwarsbalk was boven de stal zwaar rondhout gelegd, schelfthout genaamd, waarover ongeveer tegen elkaar lichte rechte slierten lagen, rondhout iets zwaarder dan 'n bonestaak. Over deze slierten kwam een laag stro en daarover het hooi.

De afscheidingen tussen de ruimten onderling bestonden meestal uit zonsteen en boven de brandgevel, dus tussen zolder en schelftruimte, veelal uit fitselstek, dat is gevlochten teenhout, aan weerszijden bestreken met leem. De buitenwanden van woonhuis en stal waren van baksteen en die van de schuur meestal van fitselstek. Dat dit fitselstek, nog vroeger ook voor het buiten- en binnenwerk is gebruikt, staat buiten twijfel, immers „wand” komt van winden of gewonden werk, dus van het gevlochten teenhout. De dakbedekking was meestal van stro, later en waarschijnlijk heel veel vroeger toen men nog geen stro kende, ook wel van riet; in vroegere tijd gehangen, later uitsluitend gedreven. Het verschil tussen "hangen" en "drijven" ligt hierin, dat gehangen stro of riet met de top naar beneden hangt over de volle lengte en ongeveer evenwijdig met de daklijn. Gedreven stro of riet is korter en op het dak kijkend zien we de open pijpjes naast en dicht tegen elkaar gedrukt zitten; bij beide methoden wordt het stro of riet door inklemming bevestigd. Op de meeste boerderijen paste men de methode van gehangen stro toe, terwijl op de eindgevels en aan de voet van het dak 'n baan stro gedreven werd, om het geheel beter te kunnen afwerken.

Een gedreven dak gaat langer mee, maar is duurder dan een gehangen dak, omdat het meer tijd en meer materiaal vraagt. Het beste stro groeit op de slechtste grond. Het "binden" geschiedde met zeer fijn teenhout en zwaardere latten, die men "wis" noemde. De nok werd afgedekt met omgekeerde heiplaggen, die met een speciale schop werden gestoken en met eiken houten gekloofde pennen werden bevestigd. Voor een oriëntering op de zon heb ik nooit een vaste regel kunnen vinden, wel 'n gericht zijn op de weg, en dan zo, dat de mestkar, om de weg te bereiken, niet langs het woongedeelte kwam. Ook vinden we bij verschillende boerderijen de bedrijfsruimte lager liggen dan het woongedeelte en het laat zich aanzien, dat men de plaatsen juist zo uitzocht, dat het woonhuis hoger en de stal en schuur lager kwamen te liggen. Persoonlijk geef ik hiervoor deze verklaring, dat bij een hoog gelegen stal de vloeibare meststoffen gemakkelijk zouden wegvloeien of in de grond trekken, terwijl dit in een laag gelegen stal niet zo goed mogelijk was. Nog iets over de hoofdvormen van deze boerderijen. De verhouding van breedte tot hoogte en de verhouding der ramen onderling en tot de gevel zelf waren van een bewonderingswaardig evenwicht.

De dakschuinde lag meestal iets boven de 45 graden, terwijl het dak veelal laag bij de grond begon. Men bereikte daardoor, dat de wind weinig vat kreeg op het geheel, maar bovendien verkreeg men een innige verbondenheid met het landschap. 'n Prachtige schaduwwerking kregen deze boerderijen door hun overstekende dakschilden, welke bijna altijd aanwezig waren en wel zó, dat het wolfseinde boven het woonhuis in de regel kleiner was dan dat boven het bedrijfs gedeelte. (Ook dit kon verband houden met de „zwarte" wind).

De raamindeling deed kleine rechthoekige ruitjes ontstaan, waarvan 2 in de hoogte van het bovenlicht en 3 of 4 in de hoogte der onderramen; in de breedte had men in de regel 'n oneven aantal ruitjes. Later, wanneer de techniek van het vervaardigen van vlakglas zover is gevorderd, dat grotere ruiten kunnen worden gemaakt, komt het Empire-raam in gebruik en vervalt het bovengeschetste Renaissance-model.

Vergelijken we deze boerderijen met die van na 1900, dan zien we, dat de buitenwand, behalve afsluiting van de ruimte daarbinnen, tevens constructief is geworden en wel als oplegging voor de balklaag en ondersteuning voor de kapspanten; we zien ook, dat de boeren de vierkante stal nog lang, ja tot aan de tweede wereldoorlog handhaven, terwijl zij van de potstal reeds hebben afgezien.

We constateren, dat het schelfthout is vervangen door een houten balklaag van gezaagde ribben met 'n ijzeren balk als onderslag en voor de slierten waarop het hooi werd gepakt, komen de lucht- en waterdichte, geschaafde en geplougde planken. Als dakbedekking wordt op de duur het stro en het riet vervangen door de sluitpannen; maar alle veranderingen zijn geen

verbeteringen. Wat is er gebeurd? De ouderwetse afdekking boven de koeien liet de vochtige stallucht door, vóór deze gecondenseerd was; dat deze lucht een grote vochtigheidsgraad bezat, laat zich begrijpen met 8 tot 10 koeien op zo'n stal. Ook het stro als dakbedekking was poreus en de boerderij kon door dit alles als het ware "ademen". Met de nieuwere methode was dit niet mogelijk; naarmate de lucht vochtiger werd en tegen de plankenzoldering condenseerde, werden deze planken vochtiger en dus breder, waardoor het doorlaten van de lucht extra belemmering ondervond. Het gevolg hiervan was dat planken en hooi gingen verstikken. Ook de sluitpannen waren niet zo ideaal als het stro en riet. Later is dit euvel wel enigszins verholpen door het aanbrengen van 'n ventilatiekoker of andere ventilatiemogelijkheid, maar zo ideaal als voorheen zal het niet gemakkelijk worden.

Ook aan schoonheid hebben de nieuwe boerderijen tegenover de oude beslist niet gewonnen; ze zijn niet meer met het landschap vergroeid, vooral niet wanneer men de z.g. mansardekap gaat toepassen, die wel veel ruimte geeft, maar als kap zeer onaesthetisch is. Blijft de kap als hoofdconstructie gehandhaafd, de verbondenheid met de beneden-verdieping is verbroken, nu de skeletbouw is verlaten.

Hoe kwamen die oude boerderijen nu tot stand en door wie werden ze gebouwd? Voor alles: Tijd was toen geen geld.

Drie jaar van tevoren begon de boer zijn plannen te maken; drie jaren, die alle vaste fasen in het gehele plan betekenden.

Daar was dan besloten om te bouwen; dus werden de bomen gekapt; de eiken in mei, vanwege het feit, dat de schors dan gemakkelijk losliet. (deze werd immers gebruikt en vermalen tot looistof, run genaamd); de andere bomen in de winter. Maakte men zelf de stenen, en dat was geen zeldzaamheid, dan moest ook de leem worden gestoken; immers deze leem moest overwinteren; daar moest de natuur, de vorst en de dooi en weer de vorst en de dooi op inwerken. In de daarop volgende zomer werden, zodra het weer dit toeliet, de stenen gevormd en gezond; als het opnieuw winter was en de veldoven inmiddels was opgebouwd, aan de bovenzijde met een flinke laag leem afgestroken en ruim voorzien, van kanalen, dan kon die worden gestookt.

Maar ook de zagers kwamen om op hun zaagstelling met de kraanzaag de bomen tot planken en balken te zagen. Die bomen welke als moerbalk, wörm of stijl waren uitgezocht, werden vierkant beslagen; dat is: met de aks recht gekapt en nabewerkt met de dissel. Ook het stro kon geschud worden; door een bosje stro bij de aren vast te pakken en het dan te schudden, vielen de onvolgroeide aren, alsmede het onkruid uit en bleven de flinke rechte aren over. Zij werden gebusseld en bewaard.

En als de lente haar intrede deed, begon men met den bouw van het skelet; de metselaar kwam en bouwde de muren. Ja, hij had de winter doorgebracht in een of andere klompenmakerij, want in de winter metselde men niet en „in het vorstverlet gaan” bestond toen nog niet. Dus had zijn drang naar zelfbehoud hem verwezen naar de klompenmaker; daar was met enige voorzorg altijd nog wel te werken; het slechte weer deed de klomp meer dragen, dus ook meer verslijten. Als dan deze mensen zover gevorderd waren, dat de boerderij, wat men noemt onder de kap was, dan was het wel weer winter. In deze winter maakte de timmerman thuis in de werkplaats de ramen en deuren, terwijl de metselaar weer naar zijn klomphuis was getrokken.

De dekker had zich de koppel aangejord met het slachtmes erin, nam de kruiwagen met de slachtbak en trok de boeren langs om de huisslachten te verrichten.

Met de nieuwe lente zagen we metselaar en timmerman weer verenigd om met de afwerking te beginnen. Als met Pinksteren den bouw zover was gevorderd, dat het zich liet aanzien, dat hij met een paar weken klaar zou zijn, dan ging het jonge paartje dat op de nieuwe boerderij zou komen wonen, naar pastoor en gemeentehuis om aan te tekenen.

Zouden we deze oude boerderijen gaan opmeten, dan moeten we ons niet verwonderen, als we belangrijke maatverschillen tegenkomen, waar we toch zouden verwachten dat die gelijk waren. Dat was niet direct 'n gevolg van slordigheid; och neen, hun maatvoering was de duim, de voet, dat is elf duim en de vadem, dat is zes voet. En zou het nu niet mogelijk geweest zijn, dat de timmerman een grotere voet had dan de metselaar, of omgekeerd. En als nu de een aan deze kant zijn aantal klompen afklompt en de andere aan gene zijde, dan kunnen ze alle twee toch nog goed geteld hebben! Wat waren het voor mensen die met hun beperkte schoolontwikkeling zo rijk waren aan kennis van het materiaal, dat ze bewerkten en die door hun vormgeving, toonden een zuiver gevoel voor verhoudingen en zelfs schoonheid te bezitten? Ja, dat heb ik u gezegd; dat was de timmerman, de metselaar, de dekker en de smid, die door hun werk met hart en ziel te verrichten, eigen persoonlijk werk schiepen. Kan de vakman van tegenwoordig dat niet meer? Jawel, hij kan het nog best, maar hij krijgt er geen gelegenheid meer voor. 'n Ander denkt voor hem; 'n ander vertelt hem, wat hij moet maken. Maar in het keurslijf van maten en voorschriften is hij niet meer in staat zichzelf te zijn en daardoor is hem de liefde voor het vak ontvallen. Als echter aan de werkmans de vrije hand gelaten kon worden, zodat hij tot ontplooiing van eigen ambachtelijk kunnen zou komen, dan zou men versteld staan van zijn resultaten. Dat heb ik zelf meermalen mogen ondervinden!

Sint-Oedenrode

AUG. V. BREUGEL